

Dr Ivan Pederin

GOSPODARSKI RAZLOZI AUSTROUGARSKE OKUPACIJE
BOSNE I HERCEGOVINE I RAZVOJ NJENE PRIVREDE
1878 — 1918, U SVJETLU AUSTRIJSKE PUTOPISNE
LITERATURE¹⁾

Austro-Ugarska nije imala samo vojnih i političkih, već i snažnih gospodarskih interesa na Balkanu, i to mnogo prije okupacije, jer su Bosna i Balkan uopće, od XVI st. nadalje, bili važan proizvođač poljodjelskih proizvoda, pa se zbog trgovine tim proizvodima i slobodne trgovine na Jadranu gotovo čitavo stoljeće vodio uskočki rat, kao trgovačko-gusarski rat usporediv s trgovačko-gusarskim ratom koji su Engleska, Francuska i Nizozemska vodile protiv Španjolske u to doba i kasnije na Atlantiku.²⁾ A uskočki rat postao je početkom XVII st. pitanjem čitave evropske diplomacije. To nam kaže da trgovina s Bosnom ni u kom slučaju nije bila trgovina regionalnog, već evropskog značenja, iako je u ono doba već bila otkrivena Amerika. No, Amerika je tada bila proizvođač zlata i proizvoda koji će se kasnije približno opisati kao kolonijalna roba: sve do potkraj XIX stoljeća slaba napućenost i ograničene tehničke mogućnosti plovidbe to nisu dopuštale. To će reći da je u trgovini tim proizvodima i sirovinama Turska, odnosno Bosna i Hercegovina igrala važnu ulogu; još 1851. Britanija je uvozila iz Turske dva puta više žita nego iz Rusije.³⁾

Negdje krajem četrdesetih godina XIX st. raste zanimanje austrijskog kapitala za Bosnu koja je bogata žitom i rudama, a

---

¹⁾ U ovom radu služio sam se kao izvorom austrijskim putopisima, pošto su njihovi autori često bili agenti austrijskog kapitala. Sličnu ulogu igrali su i francuski putopisci pa je Midhat Šamić uspio na ovaj način rekonstruirati i stvoriti dosta zaokruženu sliku gospodarskih prilika u Bosni i Hercegovini prije okupacije, u djelu, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836—1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1981.

²⁾ Ivan Pederin, *Gospodarski i ideološki pristup uskočkom ratu i uskočkom mitu*, Senjski zbornik, IX (1982).

³⁾ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1953, str. 321.

znatno bogatstvo predstavlja i divljač, o čemu ćemo pisati niže. Godine 1852. u Dalmaciju je krenuo bračni par Ida i Otto von Reinsberg-Düringsfeld. Oni su živeći u raznim gradovima ostali u Dalmaciji preko dvije godine. Ida se bavila proučavanjima Dalmacije koja su u naše dane pobudila široko zanimanje znanstvene javnosti.⁴⁾ Jedno od pitanja koja su poslije ovih istraživanja ostalo otvoreno je pitanje uloge i političke filijacije ovog bračnog para za koja Idina knjiga »Aus Dalmatien« (Prag 1857) ne daje dovoljno podataka. Dok se Ida bavila pretežno kulturnim pitanjima Dalmacije, njezin muž Otto napisao je jedan prikaz »Bosna i Hercegovina u njihovim prirodnim, društvenim i političkim odnosima« — »Bosnien und Herzegovina in ihren natürlichen, sozialen und politischen Verhältnissen«^{4a} — u kojem je dao prikaz rudnog blaga tadašnjih nahija Stari Majdan, Banja Luka, Prijedor, Visoko, Fojnica, Zvornik, Srebrenica i Tuzla, pa spominje živu kraj Vareša i Kreševu, bakar kraj Sarajeva, olovo kraj Olova, ležišta kamene soli i sl. Pa ipak, sol se uvozila iz Rumelije i Dalmacije, pamučne tkanine, kava i šećer iz Trsta, dok se izvozilo željezo.⁵⁾ Bosna je u to doba bila slab trgovački partner, jer je jedva imala puteva, a ni rijeke joj nisu bile meliorirane i plovne, carine nisu bile stimulativne, iznosile su 13% od vrijednosti robe.⁶⁾ Državni porezi davali su se u zakup pa su zlouporabe oko skupljanja poreza izazvale nezadovoljstvo i, napokon, ustanak što je poznato, no i davanja čitluk-sahibijama nisu bila nimalo stimulativna. Ako se seljak oženio morao je svom agi pokloniti par čizama, a njegovom subaši par opanaka. Ako je aga boravio na selu seljaci su ga morali ugostiti, jer on ih je mogao i otjerati sa zemlje, ako nije bio zadovoljan. Bajram je bila svečanost kad su age očekivali da ih seljaci daruju i od toga su zavisili njihovi budući odnosi. Seljak je morao dati agi trećinu žita, plaćao

4) Ivan Pederin, *Pojava književnog putopisa u njemačkoj putopisnoj književnosti u Dalmatinskoj Hrvatskoj*, Encyclopaedia moderna, IX (1974) br. 26, str. 55-58. Zoran Konstantinović smatra je najznačajnijim prevoditeljem južnoslovenskog narodnog pjesništva poslije Talvj u *Deutsche Reisebeschreibungen über Serbien und Montenegro*, München, 1960, str. 85—86. I Miljan Mojašević bavi se njenim prijevodima, *Deutsch-jugoslavische Begegnungen*, Wien, 1970. *Ida von Düringsfelds literarische Beziehungen zu den Sudslawen*, str. 82—90, još Nada Beritić, *Dalmatinske teme Ide Düringsfeld*, Anali Hist. Inst. JAZU u Dubrovniku XII (1970) str. 367—88.

4a) *Unsere Zeit* (1860) Heft. 23, str. 403—404.

5) Više o bosanskom uvozu M. Šamić, op. cit. 151—153. vidi još bilješku 27.

6) O. v. Reinsberg-Düringsfeld, str. 404. Plovidba je bila moguća, uglavnom, na donjim tokovima rijeka. Ilijas Hadžibegović, *O privrednim prilikama u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine*, Prilozi, Institut za istoriju, Sarajevo, XIII (1977) br. 13, str. 16. Omer-paša od 1851. pa Topal Osman-paša 1861—1869. trudili su se da iz vojno-strateških razloga grade puteve. Oni su se gradili tako da je proglašena tlaka. Cesta Sarajevo—Višegrad puštena je u promet 1881. Godine 1866. u Sarajevu je čak osnovano jedno akcionarsko društvo za prijevoz putnika i robe — Kolsko podvozno društvo. Ibrahim Tepić, *Izgradnja saobraćajnica u Bosni i Hercegovini od sredine XIX vijeka do austrougarske okupacije*, Prilozi, Inst. za istoriju, XVII (1981) br. 18, str. 45—72.

koju bi Dubrovčani imali od bolnice. Potom je ponudio i Dračevicu, uz samo jedan uvjet. I ako podložna »pleno iure« Dubrovačkoj Republici kao cjelini, župa nikad ne smije biti dijeljena među pojedince. Sad kad su konačno došli u priliku da dobiju Dračevicu, koju su i kasnije nastojali da dobiju,¹²⁾ Dubrovčani reaguju na čudan način. Usvajaju onaj raniji prijedlog, da se odobri izgradnja crkve i bolnice bez zahtjevanja nekog posebnog dara.

Logično je ovdje postaviti pitanje zašto Dubrovčani odbijaju tako povoljnu priliku da se teritorijalno prošire, i to upravo onamo gdje im to najviše odgovara. Čini nam se da odgovor na to pitanje stoji u vezi sa obavezama koje bi povlačilo takvo teritorijalno proširenje. Naime, kada bi dobili Dračevicu, Dubrovčani bi bili obavezni dati mjesto za crkvu i bolnicu, dok po prvom prijedlogu za njih još uvijek ne postoji tako striktna obaveza.¹³⁾ Ovako nevoljno pristajanje da se ispuni Sandaljeva želja, zajedno sa kasnijim odbijanjem da se zaključak uputi na Veliko vijeće radi konačne sankcije, zaista bi bilo neshvatljivo da se radi o uobičajenom podizanju katoličke crkve.

Ostaje da razmotrimo šta je stajalo u pozadini odluke da se prihvati gradnja bez zahtjevanja nekog posebnog dara. Nakon što je donesen zaključak u Vijeću umoljenih ostalo je da se obavi neophodna procedura u Velikom vijeću, a to je moglo potrajati još dugo vremena. Ovakvo otezanje ne bi imalo nikakvog smisla da nije posebnih uvjeta ovog konkretnog slučaja. Naime, Sandalj Hranić je već duže vrijeme bio bolestan, pa mu je po službenoj dužnosti odlazio čak i općinski liječnik iz Dubrovnika.¹⁴⁾ U kolikoj mjeri je stanje zdravlja velikog vojvode bilo ozbiljno govori i činjenica da je nakon ovog brzo i umro.¹⁵⁾ Lako je uočiti da su o zdravstvenom stanju Sandaljevom sve znali i Dubrovčani, pa su se stoga i odlučili na soluciju sa otezanjem oko gradnje zadužbine velikog vojvode.

---

¹²⁾ Dubrovčani pokazuju pretenzije na župu Dračevicu još 1358. U uputi poslanicima, koji su tad išli da pregovaraju sa kraljem Ludovikom o budućem položaju općine u okviru ugarsko-hrvatskog kraljevstva, navodi se kako je ta župa od davnina pripadala Cavtatu, kojega da je Dubrovnik nasljednik. Stoga poslanici treba da traže potvrdu i za taj teritorij. Vidi o tome kod V. Foretić, *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika*, *Starine JAZU*, 50-1960, 252. Kasnije, u toku sukoba sa Sandaljevim nasljednikom Stjepanom Hercegom, Dubrovčani su sklopili savez sa bosanskim kraljem Štefanom Tomašem koji im je poveljom od 18. XII 1451. ustupio između ostalog i cijelu župu Dračevicu sa Novim. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* 1/2, Beograd — Sr. Karlovci 1934, 119. Opširnije vidi o tome kod K. Jireček, *Nastojanje starih Dubrovčana oko raširenja granice*, *Zbornik K. Jiričeka*, I, Beograd 1959, 312—313.

¹³⁾ Što se tiče 6.000 zlatnih dukata koje je Sandalj trebao staviti u poklad, taj novac je već i onako stajao u pokladu. Uporedi o tome E. Lilek, *Riznica porodice Hrančići (nadimak Kosača)*, GZM u BiH 1/1889, 1-25.

¹⁴⁾ Č. Truhelka, *Konavoski rat*, 209.

¹⁵⁾ Sandalj je umro 15. marta 1435. Uporedi o tome: S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, SANU, Posebna izdanja knj. CCCLXXVI, Beograd 1964, 8.

Na drugoj strani, kod Sandalja, nisu nam poznate okolnosti pod kojima se kod njega pojavila želja da podigne crkvu sa bolnicom. Prije svega, Sandalj nije ostavio svoj testament u Dubrovniku, pa ne možemo znati da li je u njemu bilo nešto o ovoj zadužbini. Što se, pak, pripadnosti Sandaljeve nekoj od srednjovjekovnih vjerskih zajednica tiče, ne možemo sa sigurnošću ništa reći. Nekoliko podataka koji su poznati govore o boravku najviših dostojanstvenika »crkve bosanske« na dvoru velikog vojvode.¹⁶⁾ Dalje nalazimo da su, dajući jednom prilikom uputu svom poslaniku kod Sandalja, Dubrovčani naložili da se u razgovoru sa Sandaljem djed »crkve bosanske« označi kao duhovni poglavar crkve kojoj pripada i Sandalj.¹⁷⁾ Nasuprot ovim činjenicama stoji isto toliko indikativan podatak da je druga Sandaljeva žena, Jelena, bila sestra srpskog despota Stefana Lazarevića, te kao takva sasvim sigurno pripadnik pravoslavne crkve. Kad se sve ovo uzme u obzir, bilo bi zaista veliko iznenađenje da se kod Sandalja javila želja da u Dubrovniku podigne katoličku crkvu.

Nakon svega što je rečeno o mogućnostima da crkva bude bilo katolička bilo pravoslavna, moramo u potpunosti odbaciti zaključak da je veliki vojvoda htio izgraditi katoličku crkvu. Sistemom eliminiranja polazimo od zaključka da se radilo o podizanju pravoslavne crkve. Uz prvobitno zamišljenu crkvu Sandalj je kasnije ponudio i bolnicu, vjerovatno kao još jednu pogodnost koja bi Dubrovčane mogla nagnati da prihvate ponudu.

Rezimirajmo na kraju sve što je do sad izneseno, pokušavajući ujedno i da otkrijemo moguću pozadinu pojedinih postupaka i Sandalja i Dubrovčana. Na jednoj strani Sandalj Hranić, veliki vojvoda bosanskog kraljevstva, poželio je u jednom trenutku da svojoj duši osigura vječni mir. Za ostvarenje tog cilja učinilo mu se najpogodnijim, vjerojatno pod uplivom žene, da podigne pravoslavnu crkvu u Dubrovniku, mjestu koje je bilo bastion katoličanstva na obzoru velikog vojvode.¹⁸⁾ Kada je osjetio da mu se približava konac života, Sandalj je postao spreman na najveće ustupke, kakav je recimo bio ustupanje Dračevice. Da je vojvoda toj akciji pridavao veliko značenje dokaz je i činjenica da sve poslove u vezi sa tim obavlja Pribislav Pohvalić, iskusni diplomata i jedan od najutjecajnijih ljudi na Sandaljevom dvoru.

¹⁶⁾ M. Dinić. *Iz Dubrovačkog arhiva III*, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. III, Beograd 1967, 188, 189, 223.

¹⁷⁾ Radi se o pismu upućenom 30. IV 1405. dubrovačkom poslaniku ser Nikoli Gučetiću u jeku spora oko sela Lisac, Trnovica i Imotica. Cijela rečenica glasi: *Simo contenti remettasse a vedere questa raxon in lo diedo che e signore et padre spirtuale (sic) dela glexia vostra de Bosna et conte Volchez vostro frar et uno terzo nostro zintil homo de Ragusa.* M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva III*, 184.

¹⁸⁾ Jedan podatak iz pisma upućenog dubrovačkim poslanicima kod despota Đurda Brankovića u potpunosti rasvjetljava motive koji su Sandalja pokretali da onako gorljivo nastoji dobiti dozvolu za gradnju crkve. Naime, iz pisma saznajemo da je Jelena željela ispred gradskih zidina podići crkvu

Na drugoj strani, u Dubrovnik, kao bastion katoličanstva, unesen je nemir pojavom Sandaljevog poslanika koji traži da se njegovom gospodaru dozvoli da tu podigne pravoslavnu crkvu. Sandalja se ne može tek tako odbiti pošto je on već dugo u dobrim odnosima sa Republikom, prodao joj je svoj dio Konavala, pružio podršku u sukobu sa Radoslavom Pavlovićem, a nije ga ni zgodno ljutiti. U prvom trenutku vijećnici su zatražili predah kako bi se posavještovali i razmislili o ovom zahtjevu. Pošto upravljači male Republike ne žele da se odreknu ekskluzivnosti svog katoličanstva, a istovremeno ne žele da otvoreno odbiju želju svog moćnog susjeda, izlaz je nađen u zahtjevu da se ustupi Dračevica. Vjerojatno se računalo kako vojvoda neće pristati na to i da će tako cijeli slučaj pasti u zaborav. Međutim, stvari su se zakomplicirale osam mjeseci kasnije, kada se isti onaj poslanik pojavljuje sa ponovljenim prijedlogom, ali i sa pristankom da se ustupi Dračevica. U tom trenutku se kao najprihvatljivije rješenje pokazuje prihvatanje prijedloga u prvoj instanci, da bi se potom odugovlačenjem dobilo na vremenu, jer je već izvjesno da ni Sandaljev život ne može još dugo potrajati. Kasnije, kad San-

---

u kojoj bi bila sahranjena nakon smrti. Zbog zanimljivosti, kao i potkrepe ranije iznesenih stavova, donosimo ovdje odlomak iz rečenog pisma koji se odnosi na ovu stvar.

HAD, Lettere di Levante XI, 271, 23. septembar 1435.

Et per le preghiere et dimanda chel fa che per noi sia consentito a dona Jella che possa fare una pizola chiesa fora delle mure de Ragusi dove faria la sua sepultura, pero che pensa venire et e morire a Ragusi. Li direte per parte nostra chel venire et qua stare di dona Jella sempre ne sera com grandissimo piacer cusi per amor dela Signoria sua, cusi per reverentia de voiuoda Sandagl i quali ambi duo di continuo teneramente anno amato et gran diletion portato alla Signoria nostra e Ragusi casa sua. Et i quali sopra li altri signori abiano reputati et reputiamo nostri benefactori et protectori, et che sempre seria gratia alla Signoria nostra poter far cosa che li piacesse, ne di cio in quello a noi fosse possibile mai ne retriamo, ma con buon cuore et ogni studio nostro ne sforziauamo di farlo. Il per che mo in questa sua richiesta molto ne dispiace e dole non poterla compiacer come la magnificencia sua richiede e vorave, non per che a noi sia volonta de non compiacerli, ma solamente perche a poter concedere e far cio non abiamo possanza ne libertade ne anche autoritade, pero chel poter et dominio nostro solamente e del temporale e non spirituale. E questa dimanda e et tocha al spirituale, chi e lo papa. Et del spirituale noi non possiamo impazare se excommunication non voliamo incorere, che Idio ce guardi. Et che cusi sia se vede et dimostra pero che se noi instessi uoressimo far edificare una chiesa secondo la nostra fede romana, non la possiamo fare se per lo papa solemmamente non e conceduto et dato licencia et anche fatto dota a tal chiesa per la qual abelmente in essa se possa li divini officii celebrare. Si che se a questa sua domanda non possiamo accettare et satisfare piaceli dignamente per le dicte caxon averne excusati, pero che in questo non manca per nostra volonta ma solamente per non poterlo far si come cosa che a noi non e permessa per lo papa senza sua autoritade. Ma se alguna cosa de piu vi dicesse sopra cio et voi nello date per vostre lettere a saper.

Na ovaj podatak mi je pažnju skrenuo, a dokument vrlo ljubazno ustupio, prof. dr Sima Ćirković, na čemu i ovom prilikom najtoplije zahvaljujem.

dalj više ne bude na životu i kad njegova udovica pokrene ponovo ovo pitanje, Dubrovčani imaju mnogo širi manevarski prostor, zaklanjajući se iza prijetnje ekskomunikacijom kojom će na njih udariti papa.